

DOMONKOS LÁSZLÓ

A BÖLCSESSÉG SZÍNE ÉS VISSZÁJA

„Deák és Ferenc József műve gyakorlatilag a nemzeti szuverenitást és autarkiót sokkal inkább biztosítja, mint 1526 óta bármely törvényünk (...) Az új egyezményt pedig most már nem egyedül a magyar kard garantálta, mint a 48-as törvényeket (...), hanem a nemzet akarata mellett a dinasztia és a másik állam, Ausztria békés megegyezése. Ez új, biztos alapokon indult Magyarország újkori történelmének leghosszabb békekorszakába.”¹

Székfű Gyuláék megállapításait számosan osztják ma is. Sőt, azzal a nem is igen titkolt szándékkal teszik, hogy háttérül-támasztékul szolgáljon Monarchia- (és Habsburg-) nosztalgiáikhoz. Egyik legnagyobb, méltatlanul kevésbé ismert, ragyogó esszéistánk, a nyugatra emigrált Gombos Gyula (1913–2000), úgy lehet, hiába idézte meg: Németh László már annak idején attól félt, hogy Székfű kiforgat a múltunkból. „Ennek a megállapításnak, tekintve Székfű Habsburg-elfogultságait, volt is némi alapja”, teszi hozzá Gombos. És Gombos Gyula nyomán ma kénytelenek vagyunk megállapítani a régmúlt, de váltig időtálló tényeket: nosztalgiák ide vagy oda, igenis a katonai vereségek kényszerítették arra a Habsburg-uralmat, hogy tárgyaljon és egyezkedjék velünk; az 1867 és 1914 közötti időszakban szinte páratlan intenzitású-mértékű gazdasági, társadalmi, tudományos és művészeti fejlődés többféle szempontból és megközelítésben is indokoltta tette a máig egyértelműen erre a történelmi periódusra vonatkozó „boldog békeidők” fogalmát; ám a nemzeti önállóság – nemcsak a jelenlegi, hanem a korabeli kritériumok alapján is – csak részlegesnek mondható ebben a közel öt évtizedben („közös” hadügy, külügy, pénzügy); és végül, de távolról sem utolsósorban a kompromisszumok, a kiegyezések mindig, mindenkor a felismert szükségszerűség (ha úgy tetszik, a „marxista” értelmezésű szabadság) érdekében születnek ugyan, de óhatatlanul – minden korban, minden helyzetben – a kényszerű megalkuvás, az opportunizmus törvény-

Deák Ferenc. Vasárnapi Ujság, 1896. május 3.

szerűen gyengítő, akár észrevétlenül erodáló hatásaival is együttjárnak. Elkerülhetetlenül.

Hogy Deák Ferencet, a kiegyezés atyját máig a haza bölcsének nevezik: több mint érthető, sőt, végső soron méltányolandó is. Abból a szempontból mindenképpen, hogy a bölcsesség ez esetben egy korábban uralkodó, tehát egyértelmű fölényhelyzetben levő ellenféllel szemben bölcsen kicsikart-kialkudott-kiravaszkodott eredményesorozatot fiálván a javunkra, az elért jelentékeny produktumban,

vagyis a dualista államrendezkedésben hordozza önnön igazolását. És ha arra gondolunk, ami kétségtelenül a „nem engedünk a 48-ból” jegyében történt – megszűnt a cenzúra, a politikai emigránsok hazatérhettek, felelős és önálló minisztériumok jöttek létre, és (úgy, ahogy, osztrák Landwehrrel párhuzamosan, de mégiscsak) lehetett magyar honvédség is – egyenesen a bölcsesség diadaláról beszélhetnénk. Csakhogy a bölcsesség fénylő, élénk – gyakran

nehezítik meg – szinte ellehetetlenítve mindent –, de totális akadály-mivoltukban a létező legerőteljesebben őrlik, pusztítják, erodálják a távolabbi és a közelebbi múlt, továbbá a jelen és a közeli jövő magyar univerzumát is. Lássuk őket kicsit közelebbről.

A kiegyezéssel szinte azonnal lábra kap és teljhatalomra kerül – és későbbi kormányzati változásoktól függetlenül mindvégig uralmon is marad – az az eszmei irányzat, ame-

„Vond kétségbe, hogy harmadrendű írójuk elsőrangú, megszűnik a kritika szabadsága – jellemezte az előállt helyzetet Illyés Gyula

Gróf Andrássy Gyula. Vasárnapi Ujság, 1890. febr. 23. Ellinger Ede felvétele

ma is (tovább)élénkített – színének van visszája is. Még-hozzá jócskán.

Ha csak két „frontját” vizsgáljuk az 1867 utáni magyar világ történetének, azonnal a legmaibb máz drasztikusan meghatározó jelenség-komplexumokba ütközünk. Súlyos, hatalmas nehezékek ezek, a magyar útra görgetett óriás-szklák, melyek nemcsak a közlekedés elemi szükségleteit

lyet liberalizmusnak nevezünk. Ez az a bizonyos szabad-
elvűség, amely természetesen egészen más, mint a rend-
szerváltozás után, a huszadik század legvégén Magyaror-
szágon liberalizmusnak nevezett politikai-szellemi irányzat
– de persze jónéhány elemében legalábbis hasonló vagy
éppenséggel azonos gyökerekből, elvekből táplálkozó. En-
nek – elméletben, papíron – igen szép, tetszetős, humánus
és demokratikus elvei olyasmiket (is) tartalmaznak, mint
például a minden érdemi korlátozást nélkülöző, szinte száz
százalékban szabad és ellenőrizetlen bevándorlás, melynek
következésképpen a birodalom keleti végeiből, főleg
Galíciából a jobb és nyugodtabb élet reményében olyan
tömegű zsidó érkezik Magyarországra, hogy létszámuk
egyedül Budapesten az 1870-es 44 700-ról a századfor-
dulóra megnégyszereződik, 166 000-re nő.² Ennek ho-
gyanjáról- mikéntjéről és – akár egyedül fővárosi – követ-
kezményeiről különös érzékletességgel számol be Dövényi
Nagy Lajos „Tarnopolból indult el...” című regénye, de
számos magyar szerző – Illyés Gyulától Sinka Istvánig,
Móricz Zsigmondtól Pap Károlyig és Németh Lászlóig és
tovább – hívja fel erre a figyelmet. Alig egy-két évtized le-
forgása alatt: kulcspozíciók, többszörös túlreprezentáltság
a magyar szellemi élet legkülönbözőbb területein, ami ön-
magában még nem is lenne baj – de mind erőszakosabban
asszimilálni is próbálja a befogadó kultúrát. „Vond két-
ségbe, hogy harmadrendű írójuk elsőrangú – megszűnik
a kritika szabadsága”, jellemezte az előállt helyzetet Illyés
Gyula.³ Vidéken az állapotok, miként azt Bartha Miklós
történelmi jelentőségű, kiváló szociográfiájából (Kazárföl-
dön) megtudhatjuk, szinte katasztrófálissá válnak: a ha-
talmos mértékű uzsorakamatok, a kárpátlajai, elsősorban

Kossuth Cassandra-levele Deákhoz

ruszin nemzetiségű lakosság végletes kiszípolozása – a sajtó, a kultúra, a tudományok területén történt, már említett gátlástalan és aránytalan, villámgyors „térfoglalással” párhuzamosan – a hasonló jelenségek keltette, mind szaporább-gyakoribb feszültségekkel hosszú-hosszú évtizedekre, ha nem éppen legalábbis egy bő évszázadra elvetette az antiszemitizmus mérgeét Magyarországon. A kiegyezésnek erről a nem túl sokat emlegetett, de annál veszesebb – máig súlyosan ható – vetületéről alighanem a minimum azt állítani, hogy ama bizonyos bölcsesség viszáját jelentette. Nem egymagában. Köztudott, hogy a magyarországi, az őslakos magyarsággal ekkorra már legalábbis a Rákóczi-szabadságharc és a Horea-lázadás⁴ óta vadul ellenséges nemzetiségek nemcsak hogy enyhén szólva nem örültek a kiegyezésnek, de – megfelelően körömfönt körületekintéssel és az adott „hiperliberális” közállapotok ügyes, élelmes kihasználásával – mindent meg is tettek annak érdekében, hogy a remélt, számukra jobb jövő (értsd: a Magyarországtól való elszakadás) reményé-

ben és érdekében alakítsák-formálják a számukra igen-csak kedvező gazdasági-társadalmi-közművelődési viszonyokat. Amit az erdélyi román térfoglalásról Bánffy Miklós az Erdélyi történetben elmond – a bankok és a földbirtokok „lopakodó” birtokbavételétől a lassú, szívós „nemzeti” (értsd: magyarellenes-magyargyűlölő, szeparatista-irredenta) szervezkedésekig –, annál többet csak Németh László mond, már 1935-ben: „Erdélyt pedig nem adjuk, imádkozzák az iskolásgyerekek Pesten minden reggel és délben a Magyar Hiszekegy után. A valóságban mást sem tettünk Erdéllyel egy század óta csak adtuk és adtuk, és ma jobban adjuk, mint valaha. Mert egy országrészt nem fogadalom, fegyver és birtoklás tart meg, hanem az a titkosabb hódítás, mely úgy ejti meg a földet, mint férfi a nőt. Erdély a legkülönb nő volt, akivel a magyarságnak itt Európában dolga akadt s a kései utazó, aki komoly zöld szemei előtt járt heteken át, a méltatlan, legkülönb párját elvesztett hím szomorúságát érezhette: ezután a nő után már csak lefelé mehetek.”⁵

Hogy ezt az iszonyú bűnt – és így ezt a szinte fölfoghatatlan veszteséget – ki és mi okozhatta, ki és mi a felelős érte: ezen érdemes elgondolkodni. Egy jelentékeny magyar író pár éve azt mondta: annak idején felültünk a Kiegyezés elnevezésű vonatra és a Trianon nevű végállomáson szálltunk le róla...

Mindazonáltal ne essünk túlzásokba: miként Illyés Gyulát a megtartó sugallatok higgadt és körültekintő napszámolásának, az okos megegyezések és valóban hasznos-taktikus kompromisszumok nemzeti jövővelmező robotosának (is) aposztrofálhatjuk, a deáki művet sem lehet ennyivel elintézni. (Amit inkább Deák-Andrássy-féle műnek kéne nevezni, hiszen a távollétében kötélre ítélt „szép akasztott” – ahogyan gróf Andrássy Gyulát a párizsi nagyvilági hölgyek nevezték – volt az, akinek Deák mellett a legnagyobb része volt az egyezkedésben, a megállapodás előkészítésében.) Csoóri Sándor mesélte egyszer, a lakásában látható nagy Illyés-képre mutatva, „talán majd egyszer el lehet mondani, mi mindent és főleg hogyan intézett el nekünk Aczélnál, mennyit és hogyan tartotta a hátát értünk” – és sokat sejtetően elmosolyodott, miközben a Kádár-korszak kulturális főkapitányának jovialisan somolygó ábrázata sejlett föl vészjóslóan vibráló fénnel az ürömi ház ragyogása mögül. Igen, a kiegyezések mindig felmutatják az emberi bölcsesség színét és viszáját: az elkerülhetetlent, ennek belátását és ennek olykori végzetes kockázatát. „Akié a választás, azé a gyötirelem”, mondja a német szólás – akié az alku, azé a rizikó, tehetnénk hozzá. Még hozzá talán a legleslegnagyobb kockázat: bátorság és elszántság

párbaja a gyávaság és megalkuvás kihívójával rettenetes párharc. Jellemző módon az emberi fajta sem egyiket, sem másikat nem meri felvállalni, ha lehet, kerüli és legtöbbször sikerül is elkerülnie. Csakis és kizárólag a kiválasztottak, a szerencsés szerencsétlenek, a megbélyegzett ki-tüntetettek juthatnak olyan helyzetbe, hogy nemzetek jö-

don szárnyalni a csapongó fantáziát, hogy valamikor 1974–75 táján Kádár János – brezsnyevi jóváhagyással, természetesen – kiegyezik a forradalom szellemét emigrációban őrző Kéthly Annával: hazatérhetnek a politikai emigránsok, bevezetik a szabad piacgazdaságot, több párt működését engedélyezik és megbeszélések kezdődnek a

Kádár János, akárcsak Habsburg Ferenc József, csakis és kizárólag félelemből, számításból és elnyomói, hatalmi logikától vezéreltetve kényszerül kiegyezni

vendő évtizedeit-évszázadait, sorsát és fátumát, felvirágzását vagy irtózatot szétmállását nemcsak szemlélhetik, de alakítói, formálói, előidézői lehetnek. Az 1885-ös, szivarfüsttől illatos nagykorút és az 1918 végi, Tisza István vérértől szagló Hermina út között azonban a tér- és időbeli távolság sokkal kisebb, mint gondolnánk. A megegyezés, tűnjék a kávéházi melegben bármily ésszerűnek és nagy-szerűnek, a szeles és nyirkos Városliget szélén azonnal megkérdőjeleződik, ha kiderül: nem volt – nem lehetett – a kellő előrelátással, áttekintő-elemző képességgel és a legfontosabbal: nemzetföltő nemzetstratégiai meg-gondolásokkal rendelkezőnek tekinteni. Márpedig ha ezek nélküli – mit ért igazából? Még ha átmenetileg nem akármekkora – országos szintű – kávéház-meleggel járt is...

A Kádár-korszakban „illedelmes” történelmi klisé-szokás volt a kiegyezést a Kádár-„jóllakatási kompromisszummal” kapcsolatba hozva, rejtett párhuzamokat sugallva szalonképesé, mi több, már-már „haladó hagyománnyá” tenni, elsősorban Hanák Péternek és körének köszönhetően, nagyon is átlátszó hatalmi mellézöngékké hazabeszélve. Hiszen Kádár a legnagyobb „kiegyező”, Bethlen Gábor és Deák Ferenc modernkori utóda, szocialista reinkarnációja. A vazallus pedig, aki orosz tankokon érkezik Magyarország fővárosába, akárcsak a hóhér-király, az orosz cár elé kézcsókra járuló Ferenc József – idővel megistenül. Csakhogy Kádár János, akárcsak Habsburg Ferenc József, csakis és kizárólag félelemből, számításból és elnyomói-hatalmi logikától vezéreltetve kényszerül kiegyezni. Mert mindket-tőnek megmutattuk, mire vagyunk képesek. És hogy ajánlatos tartani tőlünk. Ez a hatalmi logika azután a kényszerű opportunitizmus kényszereinek engedve működik – ez képezi legbelső, immanens lényegét. (1867-et a huszadik századra vetítve úgy is el lehet képzelni, engedjük szaba-

szovjet csapatok kivonásáról is, de közös magyar-szovjet vagy magyar-varsói szerződéses irányítás alatt marad a hadsereg, KGST-ellenőrzés alatt a pénzügy és a szovjet KGB-s tanácsadók ott maradnak a Bem téri külügyben. És így tovább...)

Kossuth ama bizonyos, nevezetes Cassandra-levelében, 1867. május 22-én többek között a következőket írta Deáknak: „...Látom azt, hogy a magyar nemzet éppen azon perczet választja kétségbeesni állami jogainak teljes való-síthatása felett, midőn minden nemzet, a nagy Angliától a kis Crétáig érzi, hogy a kor szelleme, kor iránya, s a poli-tikai viszonyok a jogviszaszerzésnek vagy a jogfejlesz-tésnek kedvezők. Ilyenkor mond le Magyarország legbe-csesebb állami jogairól, és lemond oly módon, lemond, magát oly politikának eszközéül szegődtetve, mely szom-szédainkat úgy nyugat mint kelet felé ellenségeinkké teszi; a nemzetiségi belkérdés kielégítő megoldását, a Horvát-ország-gali kiegyezkedést lehetetleníti, s szemlátomást kö-zelgő európai bonyodalmaknál hazánkat a vetélkedő am-bitióknak czéltáblául tűzi ki. És ha azt kérdem magamtól, mi hát az, a mit nemzetünk ennyi feláldozásért jutalmul kap? Látom azt, hogy kapja az idegen érdekekérti kato-náskodás kötelességének általánosítását; ezer néhány száz millió forint államadósságot s vele az elviselhetetlen tö-mérdek adók megörökítését, melyeknek ily viszonyok mel-lett még csak legcsekélyebb enyhítésére sem lehet gon-dolni. És hogy a pohár csordultig teljék, látom azt, hogy a miniszterium által előterjesztett törvényjavaslatok még ama nagy jogfeladások után fenmaradtott gyöngyöcskéket is kitepik az 1848-iki törvényekből. Hazánknak s épen hazánknak alkotmányos biztosítékokra nagyon is szüksége van (...) Általában a miniszterium által előterjesztett tör-vényjavaslatok annyira ellenkeznek Magyarország állami

Kiegyezés emlékműve (Vasárnapi Ujság, 1887. október 23.)

életföltételeivel; annyira összeütköznek azon politikai iránynyal, melyhez nemzetünk negyedfél századon át jó-s bal-szerencsében mindig tántoríthatatlanul ragaszkodott, s melyhez hűségének köszönheti nemzetünk, hogy még van; annyira ellentétben állnak a kornak, melyben élünk, irányával, az európai conjuncturák sugalmaival; horderejükben annyira veszélyesek s annyira nincsenek motiválva sem a szükség, sem a kénytelenség, sem az osztrák uralkodóház helyzete, sem a legegyszerűbb politikai számtan kivánalmai által, miszerint nem győznék eléggé bámulni, hogy akadhat miniszterium, mely ez előterjesztés felelőségét el meri vállalni, ha minden oda nem mutatna, hogy a Te egyetértésedtől s általad az országgyűlési többség támogatásáról magát eleve biztosítottnak tudja. Lassan-lassan lebben a fátyol a Bécscseli alkudozások titkairól. Ugy látszik, mindez már kicsinált dolog, s az országgyűlés csak arra van hivatva, hogy a bevégzett tényt regisztrálja. De én e tényben a nemzet halálát látom; s mert ezt látom, kötelességemnek tartom megtörni hallgatásomat; nem a végett, hogy vitatkozzam, hanem hogy Isten, a Haza s az utókor nevében esdekelve felszólítsalak: Nézz körül magasb államférfiúi tekintettel s fontold meg a maradandó következtetéseket, melyek felé vezetted a Hazát, melynek élni kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporlottak; a Hazát, melyben nemcsak a jelen röppenő percét, de a változhatlan multat s a közelgő jövőt is szeretnünk kell. – Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere! (...) Ne vezesd hazánkat oly áldozatokra, melyek még a reménytől is megfosztanának! Tudom, hogy

a Cassandrák szerepe hálátlan szerep. De Te fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt! *Kossuth Lajos.*”

Nehéz az embernek kivonnia magát a kossuthi retorika máig rendkívüli hatása alól, de talán nem is kell. Ha összegezni akarnánk ezt a rendkívüli dilemmát – nehéz, szinte megoldhatatlan feladat –, segítséget itt is, most is, sokadszorra és megint a magyar történelem nyújthat. A közeli múlt. A még mindig sokunk által átélt Kádár-korszak. Amikor a dicsőséges 1956-os szabadságharc leverése – iszonyatos vérbe-köpülése – után alig egy-másfél évtizeddel Magyarországot a közép-kelet-európai tábor legvidámabb barakkjának nevezték. És ami itt folyt: gulyáskommunizmusnak hívták. (Fridzsider-szocializmusnak is.) Irigyelt bennünket mindenki, Kelet-Berlintől Bukarestig, Varsótól Prágáig és Tiranáig. A könnyebb életért, a magasabb élet-színvonalért, a viszonylag nagyobb kulturális-utazási „szabadságfokozatért”, a nyomorult sorstársakénál jóval zsírosabb, gazdagabb, puccosabb javakért. És semminek és senki másnak, csakis ama bizonyos pesti srácoknak és lányoknak köszönhattuk az egészséget. Az ő húsukon-vérükön-csontjukon megvett gulyáskommunizmus volt ez – az ellenállás, a harc, a küzdelem és mindennek nyomában a gonoszok között örökre rögzült páni félelem eredménye. A harc fizetődött ki. Az ellenállás.

Ugyanis – roppant erős a gyanúm – csak az fizetődik ki. Idővel mindenképpen. Meglehet, ennyire egyszerű az egész.

JEGYZETEK

- ¹ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet V. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936., 466. o.
- ² Prepuk Anikó: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században, Csokonai, Debrecen, 1997, 93. o.
- ³ Illyés Gyula: Papp Károly: Zsidó sebek és bűnök. Nyugat, 1935. 7. szám
- ⁴ A Horea vagy Hora-lázadásnak az 1784-es erdélyi román parasztfelkelést nevezik. Ezt a vallási-etnikai színezetű parasztfelkelést II. József rendelete váltotta ki: az erdélyi háttörők létszámát volt hivatva növelni. A jelentkezők többsége román jobbágy volt, akik azt érzékelték, hogy a helyi hatóságok hátráltatják az összeírást. A felkelő jobbágyok élére állt Hora, akik megtámadták a nemességet, a keresztény vallású magyar és szász lakosokat. Négyezer ember esett áldozatul ennek a felkelésnek.
- ⁵ Németh László: Magyarok Romániában. Tanú 1935. évi 3–4. sz., 147. o.